

GƏNC FOLKLORŞÜNASIN TRİBUNASI

Sahab ƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti

«XANBƏZƏMƏ» MƏRASİMİ

Ordubadda adət-ənənələrin tarixi qədimdir. Burada mərasimlər, bayramlar, el şənlikləri şən və təmtəraqlı keçirilir. Universiteti Novruz bayramı da öz rəngarəngliyi ilə başqa bölgələrdəkindən fərqlənir.

El adəti ilə bayram üç gün keçirilir. Bu üç gündə - mart ayının 21, 22, 23-də qohum, qonşu, dost və tanışlar bir-birlərini gedib görür və bayramlaşırlar. Novruz bayramında keçirilən irihəcmli mərasimlərdən biri «Xanbəzəmə»dir. Bu mərasim zamanı, yəni mart ayının 21-dən 24-ə qədər şəhərin Səşəhər meydanında, böyük çinar ağacının altında taxt-tac qurulur, hər yerə xalı-xalça döşənir. Taxt-tacda oturmaq üçün xalq tərəfindən xan seçilir, ona əba, arxalıq, xalat, çarıq geyindirilir, belinə qurşaq bağlanır, başına tac qoyulur və vəzir, vəkil, fərtaşları, cəlladı ilə birlikdə taxta çıxarılır. Sonra zurna - balaban çalanları çağırtdırıb, meydanda müxtəlif xalq havaları çaldırırlar. Camaat meydana toplaşır, xana tamaşa eləyir. Xan isə özünü ciddi aparmalı, bir dəfə də olsun gülməməli, ciddi, təkəbbürlü şəkildə taxtında oturub əmrlər verməlidir. Xanın əsas vəzifəsi ədalətsizliyə yol verməmək, düzgün qərarlar çıxarmaqdır. O, eyni zamanda, kimin nə şikayəti varsa, qulaq asmalı və tədbir görməlidir.

Mərasim başlayandan sonra xan üzünü camaata tutub soruşur:

- Kimin nə dərdi – səri, şikayəti var?

Bir qarı hüzurə çıxıb deyir:

- Xan sağ olsun! Var – yox bir toyuğum var idi. Bu toyuğun yumurtası ilə dolanırdım. Dünən toyuğumu tutublar. Oğrunun tapılıb toyuğumun qaytarılmasını istəyirəm.

Xan deyir:

- Toyuğun əlamətlərini söylə, tapdıraram.

Qarı meydanı dolanıb oynaya-oynaya oxuyur:

Mənim toyuğum çil-çil idi,

Qanadları mil-mil idi.

Səni yanasan toyuq tutan,

Odlanasan toyuq tutan.

Xan şəhərin əmniyyət müdirini çağıraraq toyuğun tapılıb gətirilməsini tələb edir. Çox keçmədən onlara öz kömək əlini uzadır.

Qarının toyuğu tapılıb özünə qaytarılır.

Bu tipli şikayətlər davam edir, xan üç gün şikayətçilərin dərdsini dinləyir.

Meydanın bir tərəfində cavanlar, o biri tərəfində isə yaşlı kişilər cərgə ilə düzülüb, əl – ələ tutaraq zurna-balabanın Cəngi sədaları altında yallı gedirlər.

Hər dəstənin başında əlində yaylıq özünə güvənən bir igid dayanır. Əgər dəstənin ya axırında, ya da ortasında kimsə cərgəni pozub, dala qalarsa, onda xan həmin şəxsi cəzalandırır. Ya həmin şəxsin küreyinə şallaq vurulmalı, ya o, mahnı oxumalı, ya da cərimə ödəməlidir. Xanın əmri əmrdir, heç kəs onun əmrindən çıxıb bilməz və heç kim ona söz deyə bilməz. Camaat maraqla cəza alacaq adamı gözdən qoymayıb, diqqətlə xanın əmrinin yerinə yetirilməsini gözləyir. Cəzalanın şəxsi isə camaat arasında pərt olmasın deyə, ya mahnı oxuyur, ya da camaata bir səbət yumurta, bir qab səməni, yaxud halva verməklə canını qurtarır.

Sonra kim öz gücünə arxayındırsa, irəli çıxır və musiqi sədaları altında əl-qolunu ata-ata meydanı dörd dolanır, özü ilə gülüşəcək pəhləvan axtarır. Xalq arasında zarafatı, duzlu-məzəli söhbətləri ilə tanınan bir nəfəri meydana dartırlar ki, gülüşsün. Bundan sonra əsl tamaşa başlanır. Gülüşənlər əl-ələ verib görüşür, ya yarı qurşağa qədər soyunur, ya da elə paltarda, zurna – balabanın sədaları altında əl-qollarını ölçə-ölçə meydanda gərdiş edirlər. Gah bir-birinə yaxınlaşıb, sinələrini toqquşdurur, gah da aralanıb, yenidən meydana var-gəl edirlər. Camaat da hay-küy salır, hərə öz tanıdığı, dəstəklədiyi adamın adını çəkir və «Hə, qorxma, tut belindən, qaldır yuxarı, olmadı, bir də» deyə-deyə onları həvəsləndirir. Bu zaman gülüşənlərdən biri cəld tərpenib rəqibinə badalaq vuraraq qamarlayıb, onu başı üstünə qaldırır və üç dəfə fırladıb, yavaşca yerə qoyur. Meydandakı bütün qız-gəlin, oğul – uşaq əl çalaraq qalibi alqışlayırlar. Xan isə öz növbəsində qalibi şarf, gümüş pul, bir cüt corab və sairə mükafatlandırır.

Bu mərasimdə xanla təlxək, keçəllə kosa arasında olan deyişmələr də maraqlı olub, tamaşaya xüsusi gözəllik verir. Xan meydanın boş olduğu bir məqamda üzünü təlxəyə tutub deyir:

*Gətir xonça tabağı,
Hər matahda nəyin var.
Gəlib bizi görməyə,
Təbrizdən qonağım var.*

Təlxək bir sıra oyun və pantamim hərəkətlər göstərərək, xana üzgözünü əyib deyir:

*Şəkərbura, paxlava,
Dadlı qayğanağım var.*

Bundan sonra isə meydanda keçəllə kosa arasında tamaşa başlanır. Keçəl oxuya-oxuya meydana girir:

*Ay kosa, varım, yoxumdu
Təkcə bir bu çuxamdı.
Apar məni ehsana...*

Xəsis kosa:

*Öz malıma qiymaram,
Yad süfrədən doymaram.*

*Müftə yumurta olsa,
Qabığını soymaram.*

Keçəl kosanın xəsisliyini görüb onu tərifəyir:

*Ay uyruğu, uyruğu,
Əritmişəm quyruğu.
Saqqalı at quyruğu,
Biğləri yovşan kosa,
Gözləri dovşan kosa.*

Keçəllə kosanın məzhəkəli oyun və tamaşaları başa çatır...

Yeniyetmə cavanlar isə meydandan kənara cəkilib, hərə öz tay-tuşu ilə ciblərindən yeddi rəngə boyanmış, bişmiş yumurtaları çıxarıb, döyüsdürür və sınımış yumurtaları papaqlarına doldurub, ya meydanda ucuz qiymətə satır, ya da evlərinə aparıb özləri yeyirlər. Belə deyirlər ki, hər kəs bu bayramda üç edəd boyanmış yumurta yeməlidir, yoxsa işi düz gətirməz.

Sərşəhər məscidinin meydanında isə adam əlindən tərپənmək olmur. Meydan dolub – boşalır və yeni qonaqlar gəlir. Meydanın giriş qapısında, əlində müxtəlif şirniyyatlar, bükmə, paxlava ilə dolu məcməyi tutmuş bir nəfər isə şənliyə gələnlərə yaxınlaşır, konfet, xoruz, ördək, qaz formasında düzəldilmiş şirni olan məcməyini onların qarşısına tutur və hər kəsə «Bayramınız mübarək olsun» deyir. Adamlar da bir – iki konfet götürür, ağızlarını şirin edir və «Sənin də bayramın mübarək olsun» deyib tamaşaçılara qoşulurlar.

Bəzən elə olur ki, xanı taxtdan salmalı olurlar. O, güldüyünə, yaxud məclisi idarə edə bilmədiyinə görə taxtdan salınır və yeni xan seçilir. Bu yeni xan ədalətli daha «əzmlə» bərpa edir. Çoxlu şikayətçi qəbul edir və ədalətli qərarlar çıxarır. Tamaşa bayramın sonuncu günü çox nikbin sonluqla başa çatır. Xan gələn Novruza qədər ölkədə ədalətin və əmin-amanlığın davam edəcəyinə əminliyini bildirir və xalqı bayram münasibətilə təbrik edir. Meydanda yenidən gur musiqi səsi ucalır, adamlar bir-birini təbrik edir, haradansa təlxəyin lap uzaqlardan gələn səsi eşidilir:

*Gəldi, yetişdi firuz,
Ötdü, xoş keçdi Novruz.
Gəldi hamıya müjdə, xoş xəbər,
Haydi hamımız iş başına səhər.*